

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

112

SELÇUK

Dergisi

SAYI : 4

OCAK - 1989

1. Sadreddin Konevî
Özel Sayısı

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SADREDDİN KONEVİ'NİN HADİSÇİLİĞİ

Prof. Dr. A. Osman KOÇKUZU

Vasiyet-nâmesinde, "İshak oğlu Muhammed vâhid ve ehadd olan Allah zül'celâl'e inanmıştır. O Allah, tek'tir. İhtiyaçtan ve noksandan arınmıştır. Kendisi ne doğmuş ve ne de bir kimseyi doğurmuştur. Ona eş, küfûv ve denk olacak bir varlık da mevcut değildir" sözleriyle, son din İslâmlığa inanç ve bağlılığını ilân eden, "dostlar beni iyi duâlarla ansınlar. Her türlü haklarını bana helâl etsinler. Bildikleri meşrû haklarını helâl kılsınlar. Benim bıraktığım bilgiler de onlara helâl olsun diyerek" açık kalplilikle, ilim sahibinin, maddi haklardan çok daha kutsal olan öğretim-egitim hakkını cömertçe helâl eden büyük sûfi, hadisçi ve Türk düşünce hayatının seçkin simâsı, Sadreddin Konevi, rektörlüğümüzün çalışmalarıyla, Türk gençliğine ve sayın misâfirlerimize ilk kez teferruatlı bir ölçüde tanıtılacaktır.

Biz bu tebliğde onun; hayatı, ilmi şahsiyeti, eserleri gibi yönlerine teması diğer tebliğ sahiplerine bırakarak, hadisle ilgilisi üzerinde duracağız. Müstakil çalışması olan, "Kırk Hadis"ini de bir değerli tebliğ sahibi işleyeceği için, ona da sadece atıfla yetineceğiz.

I — HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ :

Fikirlerinin ağırlığı ve farklılığı sebebiyle, üzerine nisyan perdesi çekilmeğe çalışılmış ilim adamlarından birisi de Konevi'dir. İbn-i Arabî'ni eser ve fikirlerini dünyaya tanıtan tek kaynak olmasına rağmen, onun eserlerinde Konevi'nin adının zikredilmemesi, muhtemelen Şeyh Sadreddin'in Türk asıllı olması, diğer müslüman milletlerin onu tanımamasını engellemiştir. Bunda eserlerinin, Konya ve Türkiye kütüphanelerine mahsur kalışının da etkisi büyüktür. Dünyanın onu gereği gibi tanımaması, bir bakıma izah edilebilir. Bizim onu gerektiği ölçüde tanımayışımız, tamamıyla bir hata ve eksikliklerdir. Adına ciltler dolusu yazılması, kendisinin ve öğretisinin didik didik işlenmesi, her dönemde Konevi mütehasısı fertlerin yetiştiirilmiş olması gerçeği, hiç bir dönemde gözler önüne alınmamıştır. Aziz milletimizin inanış üslûbu ve zemini, böylesi büyüklerin tanın-

ması ile ancak tanınabilir. Tarihi şahsiyetlerimizi bilmediğimiz, inançlarımızın, fazilet ve hatalarımızın kaynağını bulamadığımız takdirde, kendi öz kökenimiz üzerinde kendimize gelmemiz, yükselip gelişmemiz mümkün olmayacaktır.

Malatya'da doğup Konya'da yaşamış olan Sadreddin Konevi'nin adı Muhammed b. İshak'tır, Babası Mevdüddin İshâk, Selçuklu sarayına yakın, elçiliklerde bulunmuş bir ilim ve devlet adamıdır. Mevdüddin, sarayda şehzâdelere ve sultanlara hocalık da yapmıştır.

Konevi'nin H. 605/M. 1207 yılında dünyaya geldiğini tarihçi Kerimüddin Aksarâyî haber verir. (1) Nihat Keklik bu tarihi H. 606/M. 1210 olarak kabul eder. (2) İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre de Sadreddin Konevi, H. 605/M. 1207 yılında doğmuştur. (3) Şeyhin vefat tarihi her üç kaynağa göre H. 673/M. 1271'dir.

Bazı yazarlar onu müreffeh bir hayat içinde; köşk ufağı evinde yaşamış gösterirken, diğerlerine göre Konevi, zengin bir hayat sürmemiştir. Hâce Cihân isimli dostunun temin ettiği, bugünkü türbe, hânîkâh ve mescidin yeri onun evidir.

Sadreddin Konevi Haleb'e ve Mısır'a seyahatler yapmış, ömrünün 15 yıllık bir döneminde, mânevi büyüğü ve hocası saydığı İbni Arabî ile birlikte olmuştur. Bu müddet için, farklı görüşler de vardır. Ömrünün kalan kısmında; eğitim, öğretim, irşâd ve tasnif faaliyetleriyle gününü geçirmiştir. Resmi görevi bilinmemektedir. Bir kıızı, bir oğlundan söz edilir. Oğlunun, düşman sûfi teşekküller tarafından öldürüldüğü veya kendi eceli ile öldüğü rivâyetler arasındadır. Kızı Sekine ise, sülâlesini sürdüren tek kaynak olmuştur.

A. Konevi'nin İlim ve Fikir Dünyası :

Sadreddin Konevi, Tefsir - Hadis - Fıkıh gibi şer'î ilimleri okutarak ve öğrencileri ile müslüman halka bunları aktararak ömrünü geçiren bir din âlimi değildir. O, İslâmî ilimleri öğrenmiş, ama daha çok derüni zevkler, felsefi bilgiler ve farklı bir tasavvuf hâlesi içinde yetişmiş; mütefekkir, sûfi, bizzat bilgilerini kendi rûh dünyasında tecrübe ederek yaşayan bir alimdir. Eserlerinde yer yer belirttiği gibi

- (1) Kerimüddin Mahmûd Aksarâyî, Mûsâmeratü'l-Ahbâr, Osman TURAN neşri, Ankara, 1944, s. 119.
- (2) Nihat Keklik, Sadreddin Konevi'nin Felsefesinde Allah - Kâinât ve İnsan, İstanbul, 1977, s. XI.
- (3) İbrahim Hakkı Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi, Konya, 1964, s. 494.

onun teâlîmi (öğretisi) "seçkin zümrenin de seçkini", yüce ruh yapılı kişilere yöneliktir. Bu gibi insanlar da cemiyetlerde gayet azdır. Bu tabaka dışında, Konevi'nin çevresindekilere, idrâkleri seviyesinde irşâdları da olmuştur.

Ahmet Ateş, İbn-i Arabî'yi ve öğrencisi Konevi'yi: "Düşünce malzemeleri değişik kaynaklı, fikirleri halîta halinde sunan, meczede-meyen, fikirlerinin tarihi değeri olan, dîni açıdan bu fikirlerin münâkaşasının yersiz olduğu, büyük şiir ve nesir ustası şahsiyetler" olarak görür. (4)

Tarihçi ve hadis âlimi Zehebî de onu, "ittihat fikrinin önderlerinden birisi" olarak gösterir. (5) Konevi'nin, vahdet-i vücud fikir ve felsefesinin en büyük simalarından olmasına rağmen, ittihat taraftarı sayılması münâkaşa edilebilir. Aynı zat meselâ İbnü'l-Fârız Ömer b. Ali adlı sûfiyi tanıtırken ittihat fikrine temas eder ve onu: "... bu büyük bir belâdır... sen onun şiirlerini iyice düşün, acele davranma... sûfiler hakkında iyi zan besle" cümlesiyle sıyânet eder. Buradan anlaşılıyor ki, profesör Ateş'in de dediği gibi, bu fikirleri sûfiyâne bir sarhoşluk (sekr) halinde söylenmiş sözler olara abul, bir çok sûfi hakkında uygulanan bir hoşgörü formülüdür. (6)

Konevi ve hocasının fikirleri için söylenmiş, birbirini nakzeden sözler, değerlendirmeler ve fetvalar eksik olmamıştır. Bize öyle geliyor ki, onunla ilgili konuşan pek çok kişi, eserlerinden elde ettiklerinden hareket etmemekte, bazan başkalarının fikrini tekrardan ibâret davranışlarda bulunmaktadır. Yine öyle zannediyoruz ki, onun anlaşılması, bir takım uzun ön hazırlık çalışmalarına, diksiyonelere, ıstılah lügatlerine, denemelere, biyografi'lere ihtiyaç gösterecektir. Ülkemizde bir deneme'yi müstesna tutacak olursak, yüzyıllardır henüz bir şey yapılmamıştır diyebiliriz.

Konevi'nin vasiyetinde, îslâma olan temiz imânını satır satır izlemek müdmkündür. O, netice itibarıyla, baba ve annesinden; yani cemiyetten gördüğü, içinde uygulayarak yetiştiği şifâhî ve amelî müslümanlığa bağlıdır. Amelî hayatı da noksansındır. Cenâzesinde kelime-i tevhid hatmi gibi bir toplu zikrin yapılmasını isteyecek kadar nâfileye bağlı kimse, Allah'ın emirleri hakkında bozuk inançla yaşamamıştır. İttihat ehlinin inançları, zâhirde Konevi'nin bazı fi-

(4) İslâm Ansiklopedisi, Muhyiddin İbn el-Arabî maddesi, VIII, s. 554-555.

(5) ez-Zehebî, Tezkiretül-Huffâz, IV, s. 673.

(6) İA, VIII, s. 54, 541, 655; Zehebî, Mizânü'l-İ'tidâl, III, s. 124.

kirlerine benzeyebilir. Fakat onlar tamamen ayrı sapık bir zümredir. Kendilerinin islâm toplumuna ve devlete karşı politik faaliyetleri mevcuttur. Vahdet-i vücûdçuları, ehl-i ittihat olarak görmek mümkün değildir. Bu olsa olsa kâba bir benzetme olabilir. Eski çağlar İslâm Dünyası, aynen günümüz gibidir. Herkes diğerini damgalama peşindedir. Ölçü ve sistemlerde netlik yoktur. Farklı görüş sahiplerinin aynı adla, bir alimin tiksindiği bir grup veya fikirle damgalanması düşmanın taktiği gereğidir.

Gerek Konevi ve gerek hocasının, vefatlarına yakın, meşgul oldukları felsefi problemlerin terkedilmesini istemelerinden de söz edilmektedir. Bazı yazarlara göre Sadreddin Konevi, ömrünün son demlerinde hadisle meşguliyeti çıkar tek yol olarak görmüş, vasiyet-nâmesinde de, diğer meşgaleleri yasaklamıştır. Ahmet Ateş bunu: "Ehil olmayan kişilere, her alimin yapabileceği bir tavsiye olarak görür." İbn-i Arabî'nin, fikirlerinden vazgeçtiğini kabul etmez. Çünkü ona göre böyle bir tavsiye, "şeyhin hayatını dolduran tecrübelerden şüphe etmesi demektir", ki bu mümkün değildir. (7)

Akıl yürütmeye ve felsefeye karşı çıkan tavırlarına rağmen gerektiği zaman akılı kullanan ve farklı anlamda da olsa felsefe yapan, ilâhî feyz ve keşfi ön planda tutan, antik felsefeyi birinci elden okumasa bile, onu okuyanları okuyup tenkit eden, ittihat ve hulûl gibi sapık fikirleri beğenmeyen Konevi (8), semboller kullanışı, ağır yazışı, dilinin kendilerine ait terminoloji ile yüklü oluşu... gibi sebeplerle, vasatın üstündeki bir takım zekâlar tarafından bile anlaşılammıştır. Din istilahlarının bir kısmını, kendine göre farklı te'vil edişinden dolayı tenkit edildiğini; meselâ Arş'a Felek el-Atlâsi, Kürsî'ye ise felek es-Sevâbit adını verdiği, onları kadim saydığı için; dine aykırı hareket ettiğini belirten Kâtip Çelebi, şu sözleriyle de onu takdirden kendisini alamaz: "Fakat bu şeyh, diğer te'villerinde, akıl ve rûhu açacak, genişletecek yeni şeyler getirmiş bulunmaktadır: (9)

(الا ان هذا لشيخ قد أبدع في سائر التأويلات بحيث ينشر

الصدور والبال والله سبحانه وتعالى أعلم...)

B. Eserleri :

Bir âlimin ilim ve fikir hayatının, rûh tecrübelerinin ve ameli

(7) İA, VIII, s. 540-541.

(8) Nihat Keklik, a.g.e., s. 4, 6, 7, 8, 9, 10, 14.

(9) Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I., 335.

seyr ve sülûkünün belgeleri, kendinden sonrakilere bıraktığı eserleri ve fikirleri olsa gerektir. Konevi'nin çok küçük yaşta İbn-i Arabî'yi babasının çevresinde görmesi ve ondan fikren etkilenmesi mümkün görülmektedir. Bazan menkabe malzemesi içinde verilen (Konevi ve İbn-i Arabî yakınlığı, daha pek çok çalışmaya konu olacaktır. Üvey babalık asılsız, öğretmen-öğrenci ilişkileri şüpheli olsa bile, İbn-i Arabî'nin Suriye'deki ikâmeti sırasında Konevi'nin onunla kaldığı, ömrünün son demlerinde, genç bir yakını olarak Şeyh-i Ekber'den faydalandığı kuvvetli ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Bütün bunlar bize, hayatta olmasa bile, ölümünden sonra Sadreddin Konevi'nin, şeyhin eserlerinin tamamını elinde bulunduran, onun tasavvuf mesleğini daha da farklı bir şekilde geliştirip yayan kişi olduğunu gösterir. Kaynakların belirttiklerine göre, İbn-i Arabî'nin sistemi, Sadreddin Konevi hânikâhı aracılığıyla, önce Suriye'ye, Mısır'a, daha sonra da İran'a ve daha doğuya yayılmıştır.

Osman Ergin tarafından hazırlanan oldukça tam bir listede görülen eserlerin: Tasavvuf, ahlâk, metafizik gibi ilim ve disiplinler başta olmak üzere geniş bir alana yayıldığı müşâhede olunmaktadır. Yarım kalmış bir Kırk Hadis şerhi ve bir Fâtiha tefsiri, onun doğrudan dinî ilimlere dair yazdığı eserleridir. Oldukça mahdut imkânlar içinde yapılan ve 22 eseri ihtivâ eden bu liste, belki de Konya'daki eserleri görülmeden tanzim edilmiş bulunmaktadır. Bu listenin her an kabarması mümkündür. Yapılacak yeni çalışmalar bir çok eseri gün yüzüne çıkaracaktır. Bu yeni çalışmalar bize, yeni eserler tanıttıkları veya bir takım isnâtları da kabul etmeyecektir. Bu durum, yazmalar elde edildikçe bütün ilim dalları için geçerlidir. Ben kısa çalışmam arasında adına rasladığım iki eserini vermek isterim. Bunlar yeni eser olabileceği gibi, ikinci bir adlandırma veya şeyh'e isnâd olunan bir eser de olabilir. Ne var ki, kendi ifâdeleri içinde geçişi bize yeni eser intibâını vermiştir. Konevi, Miftâhu Gaybi'l-Cemve'l-Cüd'da (v. 15 a), "Keşfu Sirri'l-Gayreh An Sirri'l-Hayreh" adlı bir eserinden söz eder. Aynı şekilde Fukûk (v. 101 b)'ta öğreniyoruz ki onun, "el-Vefâ bi'l-Keyli Ve'l-Mizân" adlı bir eseri daha vardır.

II — KONEVİ'NİN HADİSÇİLİĞİ :

Konevi'nin muhaddisliğini işlemeden önce, yaşadığı devirdeki dünya hadisçiliği ve Anadoludaki durum üzerinde bir kaç cümle ile bilgi arzedeceğiz. Daha sonra da onun hadis ilimleri ile olan ilgisine değinecek, bilâhare bazı eserlerindeki hadis dağılımına işaretlerle bahsi sona erdireceğiz.

A. Yedinci Asırda Hadis :

Hicretin yedinci asrı, hadis ilimlerinin orijinal eserlerden mahrum kaldığı bir devir olmaktadır. Biyografi kitaplarına baktığımız zaman da (10), bu asrın, diğer asırlar kadar kalabalık olmadığını görürüz. Daha çok eski eserlerin şerhedildiği bir devir sayılan yedinci asır, orijinal kitapların kısaltıldığı veya onlara bağlı yeni ikinci, üçüncü sınıf kitapların telif edildiği bir dönemdir. Oldukça erken bir dönemde yaşamış olan en dikkat çeken zat, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefi ve Hâfız Abdü'l-Ğani, b. Sürûr el-Makdisi olmaktadır. Abdül-Mümin ed-Dimyâti ve İbnu ebi Hamze de, yedinci asırda adlarından söz edilen iki hadisçidir.

Hadis ilimleri Anadoluya ilk müslüman bilginler eliyle gelmiştir. 1071 yılı, o günkü islâm dünyasının en büyük hadis âlimi Hatib el-Bağdâdî'nin vefat yılıdır. Anadolunun Türkler tarafından fethi müjdesi Bağdat'a geldiği zaman, Hatip henüz onaltı gün önce vefat etmiş bulunuyordu. (11) Bu tarih Hicri 463'tür. Bu tarihten Konevi'ye kadar geçen 150 yıllık dönemde, elbette önce Arapça olmak kaydıyla, hadisler ve hadis ilimleri, islâmlaşan Anadoluda, az da olsa okutulmuştur. Eldeki bazı eserlerin, Farsça tercemeleri, bazı kitapların hâşiyelerine konulan farsça izâh cümleleri, bölge halkının, henüz ilim dili olmayan Türkçe yanında ilim ve edebiyat dili olarak kullandıkları, belki de günlük dil olarak istimâl ettikleri Farsça ile irtibatlarını da anlatmaktadır.

Kırk hadis şerhinin başında hadis ilimlerindeki behresinin çoklığından söz eden Konevi, klasik mânada bir hadis bilgini olarak görülmemiş olacak ki, onu hadis biyografya kitaplarında bulamamaktayız. Yaşadığı çevredeki ilim ve tasavvuf erbabından farklı olarak onun, hadis ilimleriyle devamlı meşgul olduğunu, son demlerinde belki de tek kişinin bu olduğunu biliyoruz. Zaten, henüz 150 yıllık bir tarihi olan islâmi ilimlerin, bölgede ilim adamları eliyle yayılması ve okutulması tabii olan bir husustur.

B. Konevi ve Hadis İlimleri :

Konevi'nin bir hadis âlimi olduğunu söylerken, onun klasik muhaddisler gibi : ömrü rivâyet ve dirâyet çalışmalarıyla geçen, gerektiğinde sırf hadis öğrenimi için seyahatlere çıkan, belirli görüşleri

(10) Abdülaziz Dihlevi, Büstânu'l-Muhaddisin, (A. Osman Koçkuzu tercemesi), indeks bölümü, yedinci asır hadisçileri.

(11) Hatib el-Bağdâdî, Şerefu Ashâbi'l-Hadis, Hatiboğlu neşri, Ankara, 1972, s. 19.

ve yolu olan bir muhaddis olduğundan çok, değerli vakitlerinin büyük bir kısmında, Hz. Peygamber'in sözlerini kendisine meşgale seçen bir zat olarak görmek temâyülündeyiz. Böyle bir zata hadis âlimi demek yanlış olmaz. Konevi, meselâ Mevlevilerden hadis konusunda çok farklıdır. Teknik çalışmaları vardır, kütüphanesi ve görüşleri vardır.

Muhammed b. İshak Sadreddin Konevi'ye yakın bir dönemde yaşamış tarihçi Aksarâyî eserinde onun ilmi mevkiine ve hadisçi yönüne şu sözleriyle temas eder: "der on zemân Şeyhulislâm şeyh Sadreddin Muhammed bûd. Âlim-i kâmil-i mükemmel (veya mükemmil) bûd. Ber cevâmî ulûm ittîlâ' yâfte, hususen der ilm-i hadis ki der meşârik ve meğarib der on fen müşârûn ileyh bûd..." (O devirde Şeyhulislâm Şeyh Sadreddin Muhammeddi (vardı). Kâmil ve mükemmel bir âlimdi. Bütün ilimlere âşina idi. Özellikle hadis ilminde, Doğuda ve Batıda herkesin parmakla gösterdiği bir kişi idi). (12)

Hadis biyografi yazarı Zehebi, büyük hadisçilerin hayatını verirken, bir vesile ile ona da temas eder, fakat hadisçiliğine değinmez.

Bizce Sadreddin Konevi'nin hadis bilgini olarak değerlendirilmesini gerekli kılabacak bazı sebepler ve zorlayıcı âmiller mevcuttur. Bunları sırayla arza çalışalım:

1. Konevi'nin 28 (29) hadis ihtiva eden bir eseri, onun hadis şerhindeki derecesini gösteren bir çalışmadır. Bu eserde orijinal te'viller ve tevcihler mevcuttur.

2. Konevi'nin, bugün küçük bir parçası elde bulunan bir hadis ihtisas kitaplığı olmuştur. Kendisine çok yakın dönemde yaşamış büyük muhaddislerin ve eski hadisçilerin eserleri bulunan bu kitaplık bizé, onun asıl meşgalesinin hadis olduğu fikrini verecek güçtedir.

3. Sözünü ettiğimiz kitapların sayfalarında: günlük okunan hadis miktarını belirten kayıtlar, düzeltme kayıtları, temellük kayıtları, mukâbele kayıtları ve sema' kayıtları mevcuttur. Bunlar ancak hadisçilerin bulunduğu çevrede görülen belgelerdir.

4. Şerh metodu, te'villeri her zaman münâkaşa edilebilir, fakat orijinaldir, hadisçiliğine delil teşkil eder güçtedir.

5. Konevi, hadis şerhlerinde, hadisçilerin terminolojisinden farklı olarak, hadislerde bir (sır) ve bir de (mânâ) mütâlaa eder.

(12) Aksarâyî, Mûsâmeratü'l-Ahbâr, s. 90, 119.

Bütün hadislerde "keşfu sirrih ve idâhu ma'nâh" — (كشف سره)

(وايضاح معناه) cümlesini kullanır. Açıklamaları tasayvu-fi ve remzidir. Verdiği bilgiler kendi müşâhadê ve keşf âlemine aittir. İşte bu tekniği, alışılmış yola ters düştüğü için münâkaşa kabul eder. Gerçi hadisleri bu tür açıklama tekniği, yaklaşık Konevi'den üç yüz sene önceden vardır. Konevi'nin kitapları arasında bulunan Ömer el-Mukimi ed-Dineveri'ye ait Şerhu'l-Mesâil adlı eser ile (13), Gülâbâdlı sûfi hadisçi Ebûbekr'in, Miftâhu Maâni'l-Ahbârında da bu tür şerhleri görmekteyiz. Fakat Konevi'deki şahlar son derece karmaşık; belki de o müşâhedeleri bizzat yaşayan kimselerce anlaşılabilir karakterdedir.

6. Sadreddin'in hadisçiliği fakihliğinden baskındır. Hatta fakihlere küçük bir tarizi de mevcuttur. Vasiyetinde hadisçilerin kitaplarında belirtilen şekilde yıkanmasını ister. Ayrıca, hadis kitaplarına ayrıcalık tanır, diğer bazı eserlerinin satılmasını vasiyet eder.

7. Sûfiler bir cemiyette ekseriyeti teşkil etmez. Konya'da o dönemde üç ayrı tarikat merkezinin hadisle ilgisi vardır. Diğerlerinin ilgisi basittir, fakat Konevi'lerde bu iş teknik manadadır. Kullanılan hadislerin sıhhat derecesi de Konevi'lerin lehinedir.

9. Hadisçiler, hadis sevinde belirli tabirler kullanırlar. Konevi kendisini bunlara bağlı hissetmez. Onu bu şekilde serbestliğe sevken sebep, rivâyet kanunlarını aşarak : "Doğrudan Hz. Peygamber'den keşf veya istifâza yoluyla veya başka şekiller ile haberlerin alınabileceği, onu soru sorulabileceği" hususundaki kanaatları olsa gerektir. Hadisçiler, böyle bir yolun ilmiliğini kabul etmemektedirler. Konevi'nin Kırk Hadis şerhinde 11 türde hadis sevkettiğini görüyoruz. Bunları sıralamak bize bir fikir verecektir :

- a. Allah'ın elçisi dedi ki şeklindeki ifadesi, 28. hadis,
- b. Allah'ın elçisi... idi, 46. hadis,
- c. Peygamberimizin şöyle buyurdıkları sabit olmuştur; 5, 6, 7, 9, 19 ve 27. hadis-i şerifler,
- ç. Muttasıl bir senetle sabit oldu ki, 1. hadis,
- d. Câmiu'l-Usûl adlı katipten..., falancanın rivâyeti olarak : 2, 3, 17 ve 23. hadis-i şerifler,

(13) Ömer el-Mukimi, ed-Dineveri, Şerhu'l-Mesâil, v. 19b; 23a, 25b, 33a, 41a, 79a, 99b v.d.

e. Falancanın rivâyeti olarak el-Câmi' adlı eserden burada adı geçen eser, bir önceki eser de olabilir; Buhâri'nin aynı adlı kitabı da olabilir), 12, 15. hadisler,

f. Genellikle sahibi adı vererek, "falancadan" şeklinde hadis veriş; 8, 20, 21, 22, 24. hadis-i şerifler,

g. Es-Sahih adlı eserde veya sahih hadisler arasında sâbit oldu ki: 10, 11, 18, 26. hadisler,

h. Müslim'in es-Sahih adlı eserinden, 13, 16. hadisler,

i. Tirmizi falancadan rivâyet etti: 25. hadis,

j. Rivâyet olunur ki, 14. hadis. Son yol hasta bir ifade tarzıdır. Buna temriz sigası adı verilir. Yazarın kesin konuşmadığı analımına gelir.

Bu hadis sevk yolları içinde; 1, 2, 3, 4. yollar her zaman için ilmi manada tenkide uğrayabilecek yollardır. Fakat, böyle yollarla hadis sevkeden kişi; zaman kazanmak gibi sebeplerle, çok sağlam bildiği haberleri de verebilir. Ama aksi de varid olabilir. 5., 8, 9, 10. yollar, âlim okuyucu tarafından kontrolü mümkün yollardır. 7 ve 8. yolların ise kontrol ve araştırılması hayli güçtür. Bazan imkansız bile olmaktadır.

Özetleyecek olursak diyebilir ki: Konevi, hadisi ve ilimlerini, hadis sevk tekniğini bilmektedir. O, klasik hadisçilerin yolu yanında, tenkide uğrayabilecek, ama kendi inancına göre güçlü sayılan yollarla da hadisleri vermiştir.

Kırk Hadis şerhinde (Keşfu Estâri Cevâhiri'l-Hikem El-Müstahrace el-Mevrûse Min Cevâmii'l-Kelim) (14) açıkladığı hadislerin konularını tespit de faydalı olacaktır. Eserde bulunan 28 hadisin konu dağılımı ise şöyledir:

- a. Değişik türde ibâdetler: 2, 3, 23. hadisler,
- b. Temizlik meseleleri: 1, 13. hadisler,
- c. Tevbe: 5. hadis,
- ç. Rüyâ yorumu, yalan rüyâ anlatımı: 6, 7, 21, 22, 25. hadisler,
- d. Sosyal konular ve hukuki meseleler: 9, 10, 11, 19, 14, 27, 26 hadisler,

(14) Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunân, II, s. 1038.

- e. Duâ şekilleri : 4, 8, 17, 20, 24. hadisler,
 f. İktisat : 16. hadis,
 g. Tasavvuf, kozmoloji, felsefe, görgü kuralları, peygamberler ve ümmetleri gibi muhtelif konular : 12, 15, 2, 18, 27, 28. hadisler.

Konevi bu 28 hadis ile okuyucusunun, ilk merhalede fıkhi ve sosyal yönüne; rüyâ yorumu gibi kalbi ve manevî cihetlerine; duâ gibi Allah'a karşı kulun en yakın olduğu zaman ve mekânına hitap etmiştir. İnsanın madde ve ruh dünyasında ona rehber olacak, Peygamberimizin mübarek sözlerini tanıtmıştır. İkinci derecede olmak üzere, cemiyeti ilgilendiren konulardaki haberleri de eserine almıştır. Peygamberini öldüren ferdi ve toplumu en rezil insan olarak tanıtan haberi açıklayarak, rehberlik müessesesinin korunmasına önem atfetmiş ve aynı kurumun tarih boyunca düşmanlarına hedef teşkil ettiğini de vurgulamak istemiştir.

C. Hadis İlimleri Açısından Eserlerine Kısa Bir Bakış :

Örnekleri Konevi'nin dört ana eserinden seçmiş bulunmaktayız. Bu eserler, yazma halinde olup, büyük bir ihtimalle bazıları şeyhin kendi yazısıyla yazılmış olarak Konya Yusuf Ağa Kitaplığında korunmaktadır.

1. el-Fukûk Fi Mustenedâtı Hukmî'l-Fusûs :

Fukûk'a (v. 5) sahih bir hadisle başlayan Sadreddin Konevi, "Her nesilden dürüst ilim adamlarının; aşıruların tahriflerinde ve bâtil ehlinin sapıklıklarından dîni korumak üzere, hadis ilimlerini yükleneneceklerini (öğrenip öğreteceklerini)" haber veren hadis-i şerifi zikreder. Yine (v. 27 a-b), Peygamberimizin dualarını verir. Cibril ile Peygamberimizin bir konuşmasını nakleder. Allah'ın salatını anlatır. (29 b)'de Peygamberimizin bir hutbesini sevk ederek Hullet meselesini anlatır. (43 b)'de, ecdâda yemini yasaklayan Peygamber buyruğunu nakleder. Buraya kadar geçmiş olan hadisler, otantik hadisleri toplayan ana hadis kitaplarımızda geçmektedir. (v. 61 B)'de Peygamberimize; "Râbbini gördün mü?" diyen sahabiye verdiği cevap söz konusu edilir : "o, bir nurdur, nasıl göreyim?" Konevi : "mücerred nûr görülemez" cümlesiyle hadisi açıklar. Aynı sayfada, Allah'ın sevgili kullarına belâyı artırdığını belirten, münakaşa edilmiş bir haber mevcuttur. Konevi bütün bu haberlerde kaynak vermemektedir.

(v. 119 a)'da, Allah'tan Peygamberimize bilgi'nin gelişi bir ka-

demelenme ile verilir. Bu sözler, Peygamberimize izâfe olunur. Fakat buradaki metinlerin bir kısmı, hadis alimlerinin reddettikleri haberlerdir, ispatları zordur. Öyle inanıyoruz ki, meleklerden Peygamberimize kadar böylesi bir kademelenmeyi, Sadreddin Konevi dışında yapan bir alim bilmemekte haklıyız.

(v. 125 a)'da, dünyanın sonunu haber veren bazı âlâmetleri sıralayan bir hadis nakledilmektedir. Bu haber de kaynaksızdır. Akâif alimleri ile mezhepler tarihi yazarları arasında ihtilafli konulardandır. Bir hadis şeklinde verilışı : "bazı fikir gruplarının, kendi inançlarını, Peygamberimizden asırlar sonra bile, onun ağzından verme günahından kurtulamadıklarının bir tespiti olsa gerektir.

(v. 151 b)'de, Konevi ve İbn-i Arabî'nin, Keşf'i önemli bir bilgi kaynağı gören ve kendilerini diğer sûfilerden ayıran görüşleri mevcuttur. eyh burada : "İbn-i Arabî'nin Peygamberimizle ve ölmüş bazı muhterem kişilerle bizzat görüştüğünü" anlatır. Onun belirttiğine göre bu hadiseler, gece ve gündüz farkı olmadan her zaman tahakkuk etmiştir. Konevi bilgi vermeğe şöyle devam eder : "bunu defalarca bizzat denedim. İşte bu Peygamberimizin Allah yeryüzüne (arza), nebilerin cesetlerini yemeyi haram kıldı, mübârek sözüyle işâret ettiği husustur." Sadreddin Konevi verdiği bu bilgilerle; senetsiz ve kaynaksız hadis naklinde, bizzat görüşmeğe dayandığını, bunun da Peygamberimizin mübârek bir sözünün bir tecellisi olduğunu savunur. Cesedin bozulmaması ile, görüşmenin, eski vücuttan faydalanarak, tecessüm şeklinde (yani bir nevi dirilme ile) tahakkuk ettiğine işâret eder.

F u k ü k 'taki genel hava, bir kaç tane dışında, uydurma; asılsız hadisin bulunmaması şeklindedir. Tasavvuf kaynaklı bir kaç haber ise münâkaşa konusu yapılabilir. Genellikle : âhiret, ruh dünyası, Peygamberlerin manevî makamları, bazı sembolik açıklamalar ihtivâ eden haberler, bir hadisçi titizliği ile senede bağlanmamıştır. Hadislerin büyük bir kısmının sıhhati rahatlıkla ifade edilebilir. Aynı dönemde yazılan eserlerden Celâleddin Rûmî ve Nâsruddin Hoyî'nin, naklettiği haberler için bu hükmü veremeyiz. Kanaatımızca Sadreddin'i hadisçi yapan husus da budur.

2. en-Nefehât el-İlâhiyye :

Allah'ın rahmeti eseri bazı hoş kokuları olduğunu, onlara doğru yönelmemizi öğütleyen ve tasavvufi eserlerde görülen bir haber

(ان لله في أيام دهرمك نفحات ألا تتعرضوا mukaddimede ve-

rilmekte ve eserin adı da bu haberden itibas olunmatadır. (v. 7 a)'da, "ben kulumun zannattığı gibiyim" haberi vardır. Bu da hadis olarak zikredilir. (v. 11 a)'da Konevi'nin, ilimde kullandığı gerçek ölçü verilir. Şöyle der: "Zevk ve Feyz diliyle söylüyorum. Vehbi olan feyz'le. Yoksa fikri zorlama ve sonradan kazanılan; kesbi olan ilimle değil." Bu cümlelerde enteresan görülebilecek dört terim vardır: Zevk dili, vehbi feyz, bile bile zoraki düşünce, ilm-i kesbi. Bunlar Konevi'ye göre iik aynı tarzıdır. Birinciler kendiliğinden, ilâhi bir sünûhat ile gerçekleşirken, ikincilerin bir çalışma, bir gayret, tahsil ve beşerî güç ile elde edilmesi söz konusudur. İyi düşünüldüğü takdirde, her ikisi de aynı olmakla beraber, eski çağlardan beri, ilmin; vehbi ve kesbi ayırımı, düşüncenin ise; feyz ve beyin mahsulü olan düşünceler şeklinde bölümlenmeleri âdet olmuştur.

(v. 13 a-b)'de Kur'an'ın iniş tarzı anlatılırken: "bütün yaratıkların, yaratılmadan önce, bir ölçü içinde miktarlarına ve diğer özelliklerine ilâhi takdir getirildiğini haber veren, değişik beş tane rivâyet vardır. Bütün bu haberlerde, senet ve kaynak verilmemekte, sadece bunların hadîs olduğu söylenmekle yetinilmektedir.

3. Miftâhu Ğaybi'l-Cem'i ve'l-Cüd :

Sadreddin Konevi bu eserin bir yerinde, hitap ettiği zümreyi belirtir. Onun bu açıklaması umumiyetle kitaplarının ehil olmayanlar tarafından gözden geçirilmesini önlemeye matuftur. Aynı endişeyi, vasiyet-nâmesinde de gösterir. Miftâh'ın; "hülâsatü'l-hassa, yani seçkin tabakanın da özü olan zümre'ye" hitap ettiğini belirler. (v. 31 a).

(v. 119 a)'da Keşif ve Şuhûd'a itimat ettiğini belirten kayıtlardan bir tanesi vardır. Ayrıca böyle bir ifade, (v. 11 a)'da mevcuttur. Nikâhı, tesirlerini ve fonksiyonunu anlatırken, doğacak çocuğun cinsiyetini yine bir hadisle açıklar ve "Allah Âdemî kendi suretinde yarattı" haberini, Âdem ile Havva'nın yaratılışını hep haberler halinde verir.

(v. 103 a-b)'de, niyet-amel ilişkilerini, sahih bir hadis olan: (amel-ler niyetlere bağlıdır : (انما الاعمال بالنيات) hadisi ile açıklar. Sadreddin Konevi, kâinatın var oluşu ve Allah'ın varlığı problemini; (Allah vardı, başka da hiç bir şey yoktu (كان الله)

(ولم يكن معه شيء) sözü ile açıklamaya çalışır. Muhtemelen bunu

hadis olarak görür. Bu konuda Peygamberlerden gelen haberleri, velilerden intikal eden sözleri, yazılmış eserleri birer işâret telakki eder. Bir çok hadisçinin üzerinde tenkitler yaptıkları: (Peygamberimizin ruh olarak ilk yaratılmış varlık olduğunu: ileri süren ve bir hadis ağırlığı içinde verilen, (كَتَنبِيَا وَآدَمَ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ)

“Âdem henüz çamur ile su arası bir varlık iken ben Peygamberdim” sözünü kitabında nakleden Konevi, elest bezmini hatırlatır, bunun pek çok kişi tarafından dünyada hatırlandığına dikkati çeker. Haberlerde yine senet ve teknik kayıtlara bağlı kalmaz.

4. Et-Teveccüh el-Etemm Nahve'l-Hakk :

Kalp temizliği yolunu benimseyen sâlikin neler yapması gerektiğine tahsis ettiği bu kitabında yine hadislere yer verir. Belirli bir yol alındıktan sonra evliliği tavsiye eden Konevi, iyi bir eş bulamayacak olanlara, bekârlığı, orucu ve az uyumayı öğütler. Bunu Peygamberimizin bir hadisiyle te'vid eder. Hadisi senetsiz ve kaynaksız verir. (Selâm ona olsun, dedi ki: iki yüz yıldan sonra en hayırlınız, hafif ve güçsüzleriniz olacaktır. Hafif ve güçsüz kimdir? diye sorulunca Peygamberimiz; hanımı ve çocuğu olmayanlardır buyurdular). (v. 41 b). Bekârlığın öğülmesi konusu, genellikle uydurma haberlere konu olmuş, islâm dünyasında bazı zaruretler dışında, müslümanlar evlenmişlerdir. Kezâ bekârlığı yeren haberlerin de aynı illetle ma'lul oldukları iddia olunmaktadır. Mürid için lüzumlu ilim ölçüsünü verirken Konevi: “lüzumsuz teferruât ve ıstılahlar yerine, Allah ve elçisinin sözlerindeki gizli mânâlar” cümlesini kullanır (v. 43 a).

Bu bahse netice olarak diyebiliriz ki, hadis ilimlerinin tekniğini ve ilmi şartlarını bilmesine rağmen Konevi, Hocası ve keşfi esas alan diğer bazı sûfiler gibi; terminooljiye, teknik şartlara, usul konularına ve kaynak verme mecbûriyetine pek iyi riâyet etmez. Kullandığı haberlerin bir bölümü, sûfilerde müşterek olan, münâkaşa davet eden haberlerdir. Bunun yanında, verdiği hadislerin yüzde yetmişten fazlasının sahih haberler olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar çok defa, kalbi amellere, metafizik meselelere, felsefi açıklamalara, zevklerin izâhına mesnet olarak serpiştirilmiş haberlerdir. Şeyh bunların hadis olduğunu kabul eder.

Onun eserlerinde; ibâdet, muâmelât, cezâlar gibi sosyal ve ferdi yönü birlikte haberler pek bulunmamaktadır. Eserleri, bir ilm-i hâl kitabı tarzında tertip edilmemiştir. Bu itibarla, meselâ bir Câmi', bir

Müsnet, bir Mu'cem türünde hadis koleksiyonları söz konusu değildir. Yani, hadis almak isteyen onun eserlerine değil ana kaynaklara mürâcaat edecektir.

SONUÇ :

Büyük hakim, sûfi, ârif billâh, hadis âlimi Sadreddin Konevi Muhammed b. İshâk, milletimizi meydana getiren kültür değerlerimiz içinde seçkin bir yere sahiptir. Nasıl 13. asır Konya'sından, Celâleddin Rûmî, bugün bütün insanlığa seslenip, huzur ve sükûn, barış ve kardeşlik tohumları ekiyorsa; kendisini iyice önce kendimiz tanıyıp, sonra da dünyaya tanıttığımız takdirde, Konya ikinci bir İbn-i Arabî'nin insanlığa sunulmasında öncü olacaktır. Büyük âlim Muhammed Hamidullah'ın dediği gibi, bugünün Avrupası, hatta toprak batısını, büyük hukukçu Ebû Hanife hazretlerinin içtihatlarından çok, İbn-i Arabî'nin fikirleri kendine çekmektedir. Bu dünya tarihinde hep böyle olmuştur. Kimbilir belki de Koneviler ve onların hikmeti yoluyla insanlık İslâmı tanıyacak ve son Peygamber Muhammed Mustafa'nın geniş rahmeti âlemleri böylece kuşatacaktır. İleriye ait tecellileri ancak Allah en iyi bilebilir.

Kitaplarındaki sema' kayıtlarında, Ebû Tâhir es-Silefi, Cemâlettin el-Vâsiti, ebu'l-Hasen el-İskenderâni gibi hadis şeyhlerine rasladığımız Konevi'nin kütüphanesinde, mükerrer nüshalar halinde rasladığımız el-Ahkâm el-Kubrâ ve Câmiu'l-Usûl gibi hadis eserleri ve daha pek çok delil, şeyhin hadise ve onun sahibi Hazret-i Peygambere bağlılığını gösteren hüccetlerdir. Müttehassısların ilgisini Konevi'nin hadisçiliği üzerine çekebildiğimiz takdirde; "hadis ilimleri ve tasavvuf ilişkileri", "sûfi hadisçiler ve hadisçi sûfiler" gibi oldukça bâkir konuları da birlikte öğrenmemiz mümkün olacaktır.

Aksaraylı tarihçi Kerimüddin Makmûd'un da dediği gibi, gününde hadisçiliği doğu ve batıda şöhret yapmış bir âlimin, yüzyıllar boyu perde arkasında kalması, gönlüm râzı olmayacağı bir husustur.

Teknik ilimlerin ve maddî gelişmelerin henüz aktüalitesini tamamen ayakta tuttuğu bir dünyada, özellikle bir ülkede yaşamaktayız. Dünya milletleri, ilimleri teknik ve manevî diye ayırma tabi tutmadan aynı ilgi ile gündemde tutmakta ve her ikisinden faydalanmaktadır. Zengin tarihimizde, ilâhiyât, felsefe gibi fikri ve manevî ağır ilimlerin mensuplarının aynı zamanda tabib, eczacı, teknik eleman, sanatkâr olduğu devreleri gördük. Tarihin bu altın çağlarında; filozof, ilâhiyatçı, filolog, tarihçi asla horlanmıyor, aksine hürmet

görüyordu. Aynı günlerin, aynı kemâl ölçüleri içinde tekerrür etmesini diliyoruz. Maddî ilimlerin verdiği havanın, manevî ilimlerle de takviye edilerek, iki kanatlı irfân ehli bilginlerimizin, mütevâzi' kişililerinde göreceğimiz, haşmetli çalışmayı, dünyaya ışık tutan kıvâmı beklemek hakkımızdır.

Büyük bir mütefekkir olarak, Allah - kâinât ve cemiyet ilişkileri ile kafa ve gönüllerini devamlı meşgul eden Sadreddin ve emsâli dehâlar, fert ve cemiyet planında ahlâk güzelliği örnekleri ortaya koyarak, mesûd bir toplum halinde yaşamının çilesini çeken cemiyet direkleri olmuşlardır. Bu örnekler, bizim kendimize gelmemizde nirengi noktalarıdır. İnsan unsurumuzu mükemmelleştirmemiz için, bunlardan daha iyi modellere sahip bulunmamaktayız. Türk milletini dünyaya farklı kılan da bu değerler olsa gerektir.

Son cümlemiz Sadreddin Konevi'nin bir duâsı olsun :

- (اللهم طهر قلوبنا من الالتفات الى غيرك ، والاشتغال بسواك)
 (وخذ منا ، وكن عوضا لنا عنا ، وعن كل شيء . ولا تجعلنا نهبة)
 (للأكوان ولا ملعبا للشيطان . بل اجعل لنا نورا . واستجب)
 (دعائنا في عين ما سألناك سريعا : يا سميع يا قريب ، يا مجيبا)

"Allahım, kalplerimizi senden başka şeye yönelmekten ve senden başkasıyla meşgul olmaktan arıt, temiz kıl. Bizi bizden al, bizim yerimize bizi kendinle doldur (bizde tecelli et). Bizi âleme yağmalık, Şeytana oyuncak yapma. Bilakis bize nûr bahşet. Duâlarımızı çabucak, kendi istediğinin aynı şekilde kabul buyur. Sen işitensin, sen (bize) yakımsın, sen duâlara cevap verensin". (15)

(15) Yusuf Ağa Kitaplığı, Yzm., No: 4883, v. 35.; Tebliğde kullanılan :

- a. en-Nefehât el-İlâhiyye, Yusuf Ağa, No: 4867,
 b. Miftâh., aynı kütüphane, no: 4865.
 c. Fukûk, aynı yer, 4858,
 d. et-Teveccüh el-Etemm Nahve'l-Hakk, aynı yer, no: 4883.